

Ady Endre kapcsolatai az erdélyi román színházmozgalommal

Az erdélyi román színházmozgalom a múlt század második felében keletkezett, mint az erdélyi románok egyik harci formája és eszköze a velük szemben — mint a többi nemzeti-séggel szemben is — alkalmazott reakciós politika ellen. A mozgalom szervesen illeszkedik bele a XIX. század második felében megindult és a századunk elején még tartó sokrétű kulturális mozgalomba.

Erdélyben a dualizmus korában nem létezett olyan kulturális egyesület, amelynek ne lett volna politikai szerepe is. A „Román Színház Egyesület” által vezetett színházmozgalom sem mentes politikai törekvésektől.

A nemzetiségi politika egy viszonylag liberális szakasza után, amely elsősorban a kulturális felemelkedésnek kedvezett, az 1867-es kiegyezés fordulópont. Ez az év egy olyan politikának a kezdetét jelenti, amely nem veszi figyelembe a nemzetiségek jogait és kéréseit, de még az előzőleg tett engedmények végrehajtását is igyekszik megakadályozni. Ez természetesen elégedetlenségbe ütökzik, melynek a nemzetiségek különböző formákban adnak kifejezést, harcot indítva a reakciós politika ellen. Erre a célra a színház látszik a legalkalmasabbnak, amely a legközvetlenebbül tud kapcsolatokat teremteni a széles tömegekkel és kifejezi „... egy nép törekvéseit, valamint hajlamait. A színpadon felidézett eszményképek szerint formálja a szíveket, azon a varázson kívül, amellyel saját népünk nyelvének megbecsülését növeli.”¹

A monarchia uralkodó osztályainak viszályt keltő politikája és magatartása egyre fokozódik, és ezzel párhuzamosan nő a nemzetiségek elégedetlensége is. Így került sor a híres román Memorandumra (Memorandum) 1892-ben, amely a románokat ért összes sérelmeket tartalmazza.

Az 1900-as években azonban feltűnik egy olyan magyar értelmiségi generáció, amely szembefordul az uralkodó körök politikájával és a nemzetiségek védelmére kel. Ennek a generációnak tagja a nagy magyar költő, Ady Endre is, aki főleg 1902-től kezdve különböző kapcsolatokat keres az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő nemzetiségekkel.

Egy premier c. cikkében² fejezi ki legvilágosabban a nemzetiségekre vonatkozó eszméit, és azzal a követeléssel lép fel, hogy „csináljunk egy türethető Magyarországot. Ez közös érdek. És ez volna egy premier!...”

A színház egyébként is nagyon vonzotta a fiatal Adyt. A Nagyvárad Színpad³ 1902 szeptember 24-én közli, hogy „...szombaton olyan premier lesz a Szigligeti Színházban, mely nemcsak nagyváradai szenzáció lesz, de jelentős, messzeható művészi esemény. Három nagyváradai író rukkol a közönség elé egy–egy egyfelvonásos darabbal. A három szerző Ady Endre, az ismert merész lantú poeta, Bíró Lajos, a bálványokat romboló fiatal író és Dénes Sándor, aki izmos tehetségéről szintén gyakran adott már bizonyítást.” Ady darabjának a címe: *A műhelyben*. A bemutató szeptember 27-én volt. A darabban a Nagyvárad Napló szerkesztőségében végzett idegtépő munkát örökítette meg, és a darabban szereplő szerkesztő nem volt más, mint ő maga. A bemutató után dr. Váradi Ödön egyik cikkében azt írja, hogy „igen nagy tetszéssel fogadta a közönség”.⁴

Ady *Egy premier* c. cikkét Vulkán József István vajda (*Ștefan – Vodă cel tînăr*) c. drámájának magyar bemutatója alkalmából írta. Örömmel üdvözli ezt az eseményt és a román–magyar barátság gondolatának ad kifejezést. „Számolnunk és barátkoznunk kell a velünk élő románsággal.” Kiemeli a bemutató jelentőségét és szerepét a két nép közeledésében. „Ez a premier olyan okosan kapcsolható össze egy másik premierrel: a nyílt, a kultúra nevében nyilvánuló magyar–román barátkozás premierjével.”

A románokkal való politikai kapcsolatain kívül a legjelentősebb a román színházzal való kapcsolata Adynak, elsősorban a mozgalom megindítójával, Vulkán Józseffel. Ady Endre nagyra becsülte a már akkor közismert és méltányolt költőt, író és színpadi szerzőt. „Vulkán József derék író, szimpatikus úri ember, érdemese a magyar irodalomnak is.” „Örülünk, hogy az ő irodalmi működése csinálta meg az első nyílt kulturális közeledést és egyesülést Nagyváradon és Biharmegyében a magánság között.” — írja Ady említett cikkében.

Vulkán József dramaturgiájának csúcspontja az *István vajda* c. drámája. A bukaresti Nemzeti Színház által díjazott művet a Szigligeti Színház kezdeményezésére magyarra fordították. A színház igazgatója, Somogyi Károly engedélyt kért a szerzőtől a darab lefordítására és bemutatására.⁵

Felkérte Papp Jánost, a Nagyvárad c. lap szerkesztőségi tagját a mű lefordítására, majd 1903. március 4-én bemutatták a nagyvárad Szigligeti Színházban.

¹ Gazeta Transilvniei XXXI. (1868.) 40., 159.

² Nagyvárad Napló 1903. (VI.) 40. sz. márc. 4.

³ 1. évf. 6. sz.

⁴ Nagyvárad Színpad 1902 (I.) 10. sz. szept. 28.

⁵ Familla 1903. (XXXIX.) 7. sz. márc. 1.

A premierről az összes nagyváradi lapok napokkal előbb tudósítást adtak a román – magyar barátság szellemében, hangsúlyozva, hogy a dráma mentes mindenféle lázító szándéktól. „A szerdai premier nemcsak művészileg lesz becses, de a magyar – román testvériség becses demonstrációjának is igérkezik.”⁶

„Csalódni fognak azok, akik úgy sejtik, hogy valami erős agitáló román nemzeti eszme sugározza be Vulkán József darabját.”⁷

A bemutató iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy másnap újból bemutatják, elhalsztva a *Jack és Bob* c. operett premierjét.⁸

Shakespeare-i stílusban írott mű. Annak ellenére, hogy román nemzeti jellegű, örök emberi szenvedélyeket tükröz. A darabban egy szerelem és egy politikai összeesküvés szálai szövődnek egymásba. Serpe kamarás összeesküvése az uralkodó ellen és a két fiatal, Nikita, Arbore fia és Despéna, a vajda legjobb vezérének a leánya, szerelme. Az uralkodó áldozatul esik az álnok Serpe cselzővéseinek, könyörtelenül megöli azokat, akik humanusabb uralkodásra ítik. A vérfürdőnek felesége vet véget. Megmérgezi a vajdát, megmentve így népét zarnokától. A jambusokban megírt mű értékét emeli még nyelvének gazdagsága és színessége. Ezeket a szépségeket megőrizte a magyar fordítás is, ami a fordító tehetségét igazolja.

Fehér Dezső, a Nagyváradi Napló c. lap főszerkesztője a bemutató után írt kritikájában⁹ összehasonlítást tesz az *István vajda* és a *Bánk bán* között, rámutatva Gertrudis és István, Serpe és Biberach, Arbore és Petur bán, valamint Despéna és Melinda közös vonásaira.

A tragédiának nagy sikere volt mindkét este, a magyar sajtó is elismeréssel írt róla. „Vulkán József érdekes, szép drámája, mely egyike az újabb irodalom legjelesebb alkotásainak.” írja a Nagyváradi Napló.¹⁰

Több színház is érdeklődik a darab iránt. Ezután Lugoson került színre a Balla Kálmán vezette színtársulat előadásában.¹¹

Ez a szép esemény a „Szigligeti Társaság és Színház” törekvéseinek kifejezője. Konkrét célja volt e kezdeményezésnek, amely legvilágosabban Rádi Ödönnek, a Szigligeti Társaság igazgatójának Vulkán Józsefhez írt leveléből tűnik ki, amelyet a bemutató alkalmából közöltek: „... ez által egy régi álmom megvalósításának első biztató jelenségeit látom feltűnenedni. Ez az álom pedig a nemzetiségi és társadalmi ellentéteknek kiegyenlítése a kultúra, különösen az irodalom és színművészetek segítségével.”¹²

Ady Endre kapcsolatai a román színházzal tovább bővülnek. A Vulkán József által 1869-ben kezdeményezett román színházmozgalom, mely az *Alapítsunk nemzeti színházat* (Să fondăm un teatru național) c. cikkével kezdődik, egy diadalmas és sikereiben gazdag szakasz után, melyet egy erős visszaesés követett, az 1900-as években új lendületet vesz. Erről a felemelkedésről ír őszinte örömmel Ady Endre két cikkében.

A *Román kulturális mozgalmak* c. cikkében¹³ a „Román Színház-Egyesület” (Societatea pentru crearea unui fond de teatru român) vagyonáról és a működő csoportok által szervezett színházi előadások számának növekedéséről ír, összehasonlítva az 1902-es évet az 1899-es évvel. Még értékesebb a *Zachariás Úr* c. cikke.¹⁴ Ebből győződhetünk meg leginkább arról, hogy Ady minden részletében ismerte a román színházmozgalmat és főleg irodalmi vonatkozásait. Rámutat e mozgalom legfőbb törekvéseire. „A magyarországi román színész nem akar egyszerű szolgáltató lenni a bukaresti Tháliának, hanem külön magyarországi román színműirodalmat és színészetet akar teremteni.” „Zachariás Úr” pedig nem más, mint Zaharie Birsan, a „Román Színház-Egyesület” Berlinbe küldött ösztöndíjasa. Ady „profétának” nevezi az igen tehetséges színészt, azt remélve, hogy Birsan lesz a „magyarországi románok első színigazgatója”. Tudjuk azonban, hogy nem lett az soha, a közötté és a „Román Színház-Egyesület” között támadt nézeteltérések miatt, amelyekben teljesen Birsannak volt igaza. Nagy tehetséget szalasztott el személyében a román színház. Nem jelentéktelen abból a szempontból sem a cikk, hogy benne a román színházmozgalom akkori helyzetéről pontos tájékoztatást kapunk.

Ezek a törekvések nagy jelentőségűek, merész, egészséges lépések abban a politikai légkörben, amelyben a nemzetiségek jogai nincsenek tiszteletben tartva, még akkor is, ha román-szágon „nem a proletárok ereit hanem a magasabb öntudatban élőket” (Ady Endre: *Egy premier*) értik és az „irodalom segítségével törekszenek a nemzetiségi és társadalmi ellentétek kiegyenlítésére”.¹⁵

⁶ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 39. sz. márc. 3. valamint Nagyváradi Friss Újság 1903. (IV.) 62. sz. márc. 3.

⁷ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 38. sz. márc. 1.

⁸ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 40. sz. márc. 4. és Nagyváradi Friss Újság 1903. 64. sz. márc. 5.

⁹ 1903. (VI.) 41. sz. márc. 5.

¹⁰ 1903. (VI.) 83. sz. ápr. 11.

¹¹ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 83. sz. ápr. 11.

¹² Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 52. sz. márc. 5.

¹³ Nagyváradi Napló 1903. (VI.) 200. sz. szept. 1.

¹⁴ Budapesti Napló 1903. 306. sz. nov. 8.

¹⁵ Rádi Ödön levele Vulkán Józsefhez.

Ennek a generációnak köszönhető, hogy Nagyváradon és környékén egészséges viszony alakult ki a románok és magyarok között. Ehhez járult hozzá nagymértékben Ady Endre is említett cikkeivel.

Mihaiescu György Konstantin

Török Gyula írói és képzőművészeti tevékenysége Kolozsvárott

A századforduló a művészetek történetében stílusváltás kora. Európában voltaképpen már a késő impresszionizmusé, sőt, posztimpresszionizmusé, a megújuló magyar irodalomra azonban a festészet e nagy impresszionista „nyelvújítása” ekkor hatott igazán. Némi késéssel tehát a szimbólista eszközökkel bővülve, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula lírájában és Krúdy prózájában, a nyugati impresszionisták hatása együtt jelentkezik a nagybányai festők, s a Nyolcak törekvéseinek hatásával.

Török Gyula is azok közé tartozott, akiknek stílusa gazdagodott festői inspirációktól — de míg Krúdy és Kosztolányi írásait elsősorban enyhén biedermeieres impresszionista könnyedség hatja át, addig Török Gyula novelláiban és regényeiben, akár Ady és Juhász Gyula művészetében, a kor képzőművészetének többféle variánsa leltározódik.

Török Gyula írói pályája Kolozsvárott kezdődött — 1906-ban érkezett ide Aradról, de nem maradt sokáig bölcsészhallgató anyagi nehézségei miatt. Újságíró lett. Laskay Árpád lapját, az *Előret* szerkesztette 1908 tavaszától Harsányi Zsolttal. Grafikusnak készült s izgalommal állt festmények elé, járt szobrok között, s egyre emelkedő színvonalú műélvezete meggazdagította írói eszközeit is. Írt is képzőművésztől, s fáradhatatlanul tanulmányozta a művészettörténeti albumokat.¹ Már első tárcáiban festői szemmel vizsgálja környezetét. Hunyorítva nézi „a lámpák körül megvilágított ködbokrétákat”. A festő helyzetébe képzelettel magát, aki szeretné megfesteni „ezt a tompa és mégis fényes árnyjátékot”.² De nem impresszionista festmény lesz e csodálkozásból, csupán cikk, vonal és szín helyett irodalmi kísérlet.

Hunyadi Sándor említi Török Gyulának egy jellegzetes reagálását *Családi album*ában. Egyszer felháborodott, hogy a mágnásoknak elkerített helyük van a kávéházban. Fehér Lipót megnyugtatta, hogy így jó, mert együtt vannak, a szemnek nem kell keresni őket. Török erre így válaszolt „A professzor úr egészen úgy beszél, mint egy művész”.³ Ha felháborító is e privilégium, a kompozíció így tökéletes, a festőnek már nem is kell rendezni, csak rajzolni őket — véli magában Török Gyula. Daumier is így gyűjtötte egybe a „III. osztály” utasait.

Írói készülődésével párhuzamosan készít karikatúrákat, szerepel velük az 1908-as helyi karácsonyi képképzőművészeti kiállításon. Sikerükről a sajtó is beszámol.⁴ Kolozsvári tartózkodása alatt több rajza jelent meg Ince Sándor és Harsányi Zsolt Színházi Újságjában. A pódium groteszk, komikus és elégtikus hangulatai jelennek meg ezeken az ötletgazdag, olykor stílizált rajzokon, s a lap több alkalommal közli a tizennégy grafikai alkotást. Az egyik rajzon férfi vállán két nő ül, egy másikon nő és férfi táncol, van, ahol nő énekel, másutt áll, s előfordul, hogy virágot tart kezében. Disznófejű úr látható sörrel és a színész, aki szembenéz a közönséggel. Egyik ülő nő fölé két szívet rajzolt Török Gyula. Sikeres a „Buridán szamara” s a „Virágszendélet”. Nem hiányzik a bohóc sem, sőt ősz férfi is megjelenik mellére boruló asszonnyal. E rajzok Török, T. Gy. és T. G. jelzésűek, s a rajzokat a Színházi Újság még akkor is közli, mikor Török Gyula 1910-ben Nagyváradon, a Szabadságnál dolgozik.⁵ Kolozsvárott készült egyik tusrajza Heltai Jenő Fidibuszában is megjelent.

Vívódott — mint valaha Thackeray, Gottfried Keller, Kisfaludy Károly és Jókai Mór —, hogy festő legyen-e, vagy írói művek révén fejezze ki élményeit.⁶ Önismerete meggyőzte, hogy vonalai másodlagosak, s rajzainak értéke sikerük ellenére nem emelkedik felül a szokványos illusztrációk színvonalán. A belső kontroll novellák irányába lendítette. Megtalálta műfaját, de továbbra is szenvedélyesen vitázott — Szász Endre, Zágon István, Kőmives Nagy Lajos társaságában — a reneszánszról, és 1908 szeptemberében megírja első képzőművészeti cikkét Csermely János képeiről.⁸ Míg zenei előadásokról közhelyeket ír, Csermely János fest-

¹ HARSÁNYI ZSOLT: Török Gyula (A porban. 1944. Franklin kiadása. 14 — 15. KOVÁTS JÓZSEF: Török Gyula élete. Kolozsvár, 1930. 16.

² t. gy.: Hajókázás a ködben. Újság (Kolozsvár) 1909. okt. 29.

³ HUNYADI SÁNDOR: Családi album. Athenaeum Bp. 193.

⁴ *Előre* (Kolozsvár) 1908. dec. 19., Kolozsvári Hírlap 1908. dec. 19., dec. 20., dec. 25., Erdélyi Lapok 1909. jan. 1. 16.

⁵ Török Gyula rajzai a kolozsvári Színházi Újságban rendszeresen jelentek meg 1909. okt. 30. és 1910. aug. 23. között.

⁶ HARSÁNYI ZSOLT: i. m. 11 = 12.

⁷ KOVÁTS JÓZSEF: Török Gyula és Kolozsvár. Pásztortűz 1929. július 28.

⁸ T. Gy.: Csermely János képképzőművészeti kiállítása. *Előre* (Kolozsvár) 1908. szept. 15.